

Коцюба Н. Й.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та іноземних мов

Львівського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президентіві України

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті узагальнено сучасні теоретичні аспекти вивчення дискурсу як одного із різновидів професійного спілкування. Виокремлено за різними критеріями типи дискурсів, проаналізовано співвідношення понять «дискурс» і «текст», визначено особливості офіційно-ділового дискурсу.

Ключові слова: дискурс, офіційно-діловий дискурс, текст, типи дискурсів, комунікативна ситуація.

Постановка проблеми. Розширення й поглиблення ділових контактів як усередині держави, так і на міжнародному рівні, формування нових форм ділової комунікації, актуалізація питань ефективної мовленнєвої поведінки з метою успішного вирішення управлінських проблем спричинили значний інтерес до офіційно-ділового дискурсу.

Актуальність статті визначена орієнтацією сучасної лінгвістики на феномен дискурсу загалом. Наукова зацікавленість офіційно-діловим дискурсом пов'язана з розширенням у сучасному світі кола ділового спілкування та збільшенням значимості офіційно-ділових документів, які формують культуру особистості зокрема й суспільства загалом. Адже саме «офіційно-ділове мовлення є прозорою оболонкою суспільства, через яку сповна проступає рівень культури нації та її можливість до самодостатніх змагань» [1, с. 253–254].

Серед класичних робіт із дискурсології варто виокремити праці Т.А. ван Дейка, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Хабермаса, а також дослідження Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, О. Бессонової, А. Белової, В. Дем'янка, В. Карасика, Є. Кубрякової, М. Макарова й інших. Різні аспекти офіційно-ділового дискурсу були об'єктом досліджень таких учених, як І. Білодід, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, А. Коваль, З. Кунь, О. Курило, А. Марахова, Л. Мацько, О. Мацько, О. Пазинич, О. Пономарів, І. Фаріон, І. Чередниченко, Т. Шинкаренко, С. Шевчук та ін. Проте у вітчизняному мовознавстві поки що немає ґрунтового дослідження, спрямованого на вивчення проблем теорії офіційно-ділового дискурсу.

Метою статті є аналіз теоретичних засад лінгвістичного дослідження дискурсу зі з'ясуванням специфіки офіційно-ділового дискурсу як мовленнєвого процесу. Мета вимагає розв'язання таких завдань: описати сучасні підходи до визначення й дослідження поняття «дискурс»; здійснити типологію сучасних дискурсів; з'ясувати особливості й сутність офіційно-ділового дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістичні дослідження останніх років свідчать про значну зацікавленість дискурсом як багатовимірним явищем. У сучасному мовознавстві існує кілька підходів до вивчення дискурсу [2; 3]. Дискурс є об'єктом лінгвістичних досліджень із позиції лінгвістики тексту, а також у прагматичному (комунікативно-функціональному), соціолінгвістичному, когнітивному та семіотичному

аспектах. У зв'язку з цим існують різні його визначення. Із прагматичного підходу дискурс сприймається як висловлення в комунікативній ситуації. Соціолінгвістичний підхід до вивчення дискурсу ґрунтується на протиставленні особистісно й статусно зорієнтованого типів дискурсу. Процес міжособистісного спілкування здійснюється з використанням ідіоетнічної мови в поєднанні з конкретними фізичними, психічними, когнітивними діями, станами, почуттями [4, с. 184].

У лінгвістичній літературі термін «дискурс» тлумачиться досить широко, однак на сьогодні не існує єдиного визначення, яке охоплювало б усі контексти його вживання. Узагальнивши різні розуміння поняття дискурсу як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві, В. Чернявська пропонує звести їх до двох основних типів: 1) «конкретна комунікативна подія, зафіксована в тексті й усному мовленні, що здійснюється в конкретному когнітивно зумовленому комунікативному просторі»; 2) «сукупність тематично співвіднесених текстів» [5, с. 14, 16].

Російський лінгвіст М. Макаров зазначає, що можливі три типи координат визначення сутності дискурсу: із погляду *формальної інтерпретації* дискурсу – це утворення вищого рівня, ніж речення; із позицій найширшої *функціональної інтерпретації* – дискурсом є вживання мови в усіх її різновидах; у дещо звуженій *ситуативній інтерпретації* дискурс – це вживання засобів мови (мовного коду) в оточенні соціальних, психологічних і культурних обставин спілкування особистостей [6, с. 68–75].

Багатозначність терміна «дискурс» і дискусійність проблем, пов'язаних із його дослідженням, зумовлені новизною й нерозробленістю дискурсології як галузі мовознавства.

Немає в сучасному мовознавстві і єдиної типології дискурсів. Дискурси ділять із урахуванням мети, типу актуалізованих у мовленні знань, мовленнєвих операцій тощо. За *характером стосунків між учасниками* комунікативного діалогу виокремлюють міжособистісний, публічний, масовий та організаційний дискурси. З *урахуванням різних загальних настанов і комунікативних принципів* реалізуються аргументативний, конфліктний і гармонійний типи дискурсу. За *прагматичним критерієм* виокремлюють педагогічний, батьківський, етичний, релігійний, науковий, критичний, політичний, адміністративний, діловий, юридичний, військовий, спортивний, медичний, рекламний, масово-інформаційний дискурси. Варто зазначити, що більшість текстів містять у собі ознаки різних типів дискурсів. Ще одним визначальним критерієм у розмежуванні видів дискурсів є *орієнтованість на реципієнта*.

Відповідно до дихотомії «мова усна – мова писемна», фіксують дискурс тексту й дискурс усної комунікації. Вихідною, фундаментальною формою існування *дискурсу* є усне мовлення, а *письмовий дискурс* є похідним від усного. Це розмежування пов'язане з каналом передання інформації: в усному *дискурсі* канал – акустичний, у *письмовому* – візуальний.

Залежно від кількості учасників спілкування, виокремлюють монологічний і діалогічний типи дискурсу. Діалогічному дискурсу властивий емоційно-експресивний контакт його учасників та взаємне сприйняття ними комунікативної ситуації. Формування цього типу дискурсу залежить від того, як взаємодіють його компоненти, пов'язані з партнерами комунікації (їхніми комунікативними ролями й досвідом), з темою і предметом спілкування, мовленнєвою ситуацією.

Ще одним проблемним питанням у сучасній дискурсології є стратифікація понять «дискурс» і «текст» за умови збереження тісного зв'язку між ними. Ю. Степанов розглядає текст як фрагмент дискурсу, як його базову одиницю [7]. Є. Кубрякова та О. Александрова розуміють під дискурсом «само когнітивний процес, пов'язаний із реальним мовотворенням, створенням мовленнєвого твору, і текст є кінцевим результатом процесу мовленнєвої діяльності, що виливається в певну закінчену (і зафіксовану) форму. Текст може трактуватися як дискурс тільки тоді, коли він реально сприймається й потрапляє в поточну свідомість людини, котра його сприймає» [8, с. 19].

Узагальнивши результати лінгвістичних досліджень у роботі теорії дискурсу, можна зробити такі висновки: дискурс – одиниця мовлення, що характеризується через текст – одиницю мови; процесуальні характеристики дискурсу зумовлені екстралінгвальними чинниками.

Сучасні вчені-дискурсологи виокремлюють визначальні ознаки дискурсу як комунікативної ситуації. По-перше, це *контекстуальність*, що визначається як сукупність викладених подій, їхніх учасників, перформативної інформації та обставин, що супроводжують ці події; оцінювання учасників подій. По-друге, *особистісність* дискурсу, яка є двобічною та визначається спільним для адресанта й адресата світом. По-третє, *процесуальність* дискурсу, що закладена в спільній комунікативній діяльності комунікантів. По-четверте, *замкненість*, адже відкритою є лише інформація тексту [9, с. 186].

З урахуванням загальних теоретичних аспектів вивчення дискурсу офіційно-діловий дискурс розглядаємо як конкретний комунікативний процес, що здійснюється в конкретному інтенційно зумовленому комунікативному просторі й спрямований на те, щоб регулювати ділові стосунки між установами, організаціями, обслуговувати громадські потреби людей у різних побутових ситуаціях, спонукати адресата дотримуватися певного регламенту під час виконання якогось завдання, давати настанови, як діяти, інформувати громадян і суспільство про будь-які явища та події, найновіші закони, укази, розпорядження тощо.

Офіційно-діловий дискурс комунікативно однобічний, його використовують «для врегулювання ділових стосунків мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, для обслуговування громадських потреб людей у типових ситуаціях» [10, с. 257–260].

Ділове спілкування відбувається в межах відповідних міжнародних, державних і соціальних установ. Відповідно, учасники офіційно-ділового спілкування виступають у певних офіційних статусах і зорієнтовані на розв'язання конкретних завдань, пов'язаних із діяльністю держави, суб'єкта влади, установи, організації, підприємства тощо. Ділове мовлення має широкий простір застосування й визначається статусно-рольовими взаєминами комунікантів у сферах державно-політичної, громадської, економічної, адміністративно-господарської діяльності. Відповідно до цих сфер, вирізняють основні види

офіційно-ділового дискурсу: *законодавчий* (закони, укази, статуту, постанови); *дипломатичний* (міжнародні угоди – конвенції, комюніке, звернення – ноти, протоколи); *адміністративно-канцелярський* (накази, інструкції, розпорядження, довідки, заяви, звіти) [10, с. 112]. А. Загнітко та І. Данилюк виокремлюють чотири підстилі офіційно-ділового стилю: *дипломатичний, юридичний, канцелярсько-діловий і службове листування* [11, с. 29–32], що, на нашу думку, свідчить про відкритість питань, пов'язаних із жанровою диференціацією офіційно-ділового дискурсу.

Кожен із видів офіційно-ділового дискурсу має свою чітку систему мовних засобів (мовні кліше, відповідна термінологія, перформативи, я-висловлення, спонукальні конструкції, формули мовленнєвого етикету), що увиразнюють стереотипність і трафаретність офіційно-ділового спілкування.

До найважливіших ознак офіційно-ділового дискурсу належать документальність (кожен офіційний папір має бути документом), стабільність, високий ступінь стандартизації висловлень. Водночас цей тип дискурсу виконує дві функції: інформативну, що надає висловленню характеру документа; волюнтаристичну, що спонукає до дії, адже «документ – це джерело інформації, об'єкт дослідження (для вченого), засіб фіксації, передачі інформації та керування суспільством, колективом громадян чи окремою особою (для працівника управління), засіб доказу (для правника)» [13, с. 132].

До особливостей офіційно-ділового дискурсу належать також лаконізм, відсутність емоційності й образності, регульовально-імперативний характер, стислість, чіткість, суворота регламентація тексту, оскільки сферою його застосування є ділові відносини між державами, установами чи організаціями, підприємствами, громадянами.

Висновки. Отже, офіційно-діловий дискурс – це комунікативно однобічний мовленнєвий акт, що його використовують для врегулювання та організації спілкування в державно-правовій і суспільно-виробничій видах суспільної діяльності, для обслуговування потреб людей у типових ситуаціях. Статусно-рольова диференціація цього дискурсу, його настанова й скерованість слугують підґрунтям для виокремлення законодавчого, дипломатичного та адміністративно-канцелярського видів офіційно-ділового дискурсу. У межах дослідження виявляємо низку питань, що потребують подальшого вивчення й стимулюють розширення аналізу офіційно-ділового дискурсу як особливого виду людської комунікації. Значні перспективи подальших досліджень має проблема категорії суб'єкта в офіційно-діловому дискурсі. Вони можуть бути зосереджені на особливостях самопрезентації автора в різних видах документів. Вартими уваги є також дискурсивно-жанрові вияви офіційно-ділового мовлення.

Література:

1. Фаріон І. Пошук українського слова в офіційно-діловому тексті / І. Фаріон // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117–118 : Слов'янська філологія. – С. 253–260.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
3. Селиванова Е.А. Основи лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К. : Брама, 2002. – 336 с.
4. Клименко І. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу / І. Клименко // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць української преси. – Вип. 19. – 2009. – С. 182–186.

5. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : сборник научных трудов. – СПб : С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов, 2001. – С. 11–22.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса : [монография] / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
7. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю.С. Степанов // Язык и наука конца XX века : сборник статей. – М., 1995. – 432 с.
8. Кубрякова Е.С. Виды пространств текста и дискурса / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Категоризация мира : пространство и время : материалы научной конференции. – М., 1997. – С. 19–20.
9. Клименко І. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу / І. Клименко // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць української преси. – Вип. 19. – 2009. – С. 182–186.
10. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
11. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : [підручник] / С.В. Шевчук, І.В. Клименко. – 4-те видання. – К. : Алерта, 2014. – 696 с.
12. Загнітко А.П. Українське ділове мовлення : професійне і непрофесійне спілкування / А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 474 с.
13. Культура фахового мовлення : [навчальний посібник] / за ред. Н.Д. Бабич. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.

Коцюба Н. И. Теоретические аспекты официально-делового дискурса

Аннотация. В статье обобщены современные теоретические аспекты изучения дискурса как одной из разновидностей профессионального общения. Выделены по различным критериям типы дискурсов, проанализировано соотношение понятий «дискурс» и «текст», определены особенности официально-делового дискурса.

Ключевые слова: дискурс, официально-деловой дискурс, текст, типы дискурсов, коммуникативная ситуация.

Kotsyuba N. Theoretical aspects of official-business discourse

Summary. In the article the modern theoretical aspects of studying the discourse as one of the varieties of the professional communication are generalized. The types of the modern discourse are distinguished by the different criteria, the correlation of the conceptions of discourse and text is performed, the special features of the official-business are determined.

Key words: discourse, text, official-business discourse, types of discourses, communicative situation.